

Joanna Milewska

Książki z kolekcji Jakuba Zablera (1670-1753) w zbiorach Biblioteki UMK w Toruniu

Rocznik Toruński 26, 71-89

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Książki z kolekcji Jakuba Zablera (1670–1753) w zbiorach Biblioteki UMK w Toruniu

Joanna Milewska

Trudne dla dziejów Torunia pierwsze dziesięciolecia wieku XVIII – wojna północna i następujące po sobie zarazy – szczęśliwie nie wpłynęły destruktywnie na rozwój sfery kulturalnej jego mieszkańców. Toruń (choć z pewnymi trudnościami) ponownie odrodził się gospodarczo i stał się otwarty na nowe idee niesione przez prekursorów, a następnie myślicieli nowej epoki. Nośnikiem tych idei, nowych poglądów, było słowo drukowane, na które systematycznie rósł popyt. Zwiększał się również krąg osób kolekcjonujących książki, które po śmierci właścicieli trafiały na licytacje. Tam ulegały rozproszeniu, zasilając kolejne prywatne biblioteczki lub którąś z bibliotek publicznych¹. W epoce oświecenia księgozbiorów prywatnych, mniejszych lub większych, było w Toruniu ponad 50². Nie wiele spośród nich doczekało się opracowania. Ogólnie problematyką tą zajmowali się Krystyna Podlaszewska³, Stanisław Salmonowicz⁴, a o kolekcji należącej do XVIII-wiecznego lekarza Wacława Durosza szczegółowo pisała Barbara Serczykowa⁵. Jeden spośród nieopracowanych toruńskich

¹W wieku XVIII w Toruniu funkcjonowały przede wszystkim dwie biblioteki publiczne – gimnazjalna i radziecka.

²S. Salmonowicz, *Dzieje książki i czytelnictwa*, [w:] *Historia Torunia*, pod red. M. Biskupa, t. 2, cz. 3, *Między barokiem i oświeceniem*, Toruń 1996, s. 391.

³K. Podlaszewska, *XVIII – wieczne księgozbiory mieszczan toruńskich jako przejaw ich kultury umysłowej*, Acta Universitatis Wratislaviensis, Bibliotekoznawstwo VII, 1978, s. 231–248.

⁴S. Salmonowicz, op. cit., s. 390–394.

⁵B. Serczykowa, *Księgozbiór lekarza toruńskiego Wacława Durosza z drugiej połowy XVIII wieku*, Zeszyty Naukowe UMK. Nauka o książce VI, z. 39, 1970, s. 3–32.

księgozbiorów prywatnych należał do pastora, profesora Gimnazjum Akademickiego – Jakuba Zablera. Jest on częścią większej kolekcji należącej do biblioteki toruńskiego zboru ewangelickiego na Starym Mieście i razem z nią znajduje się obecnie w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Niniejszy artykuł jest próbą zaprezentowania zachowanych pozycji z księgozbioru Zablera. Podjęcie tego tematu wydaje się tym bardziej uzasadnione, gdyż twórczość literacka Jakuba Zablera nadal wzbudza zainteresowania badawcze w środowisku naukowym Torunia. Jego pokaźna spuścizna została omówiona w latach pięćdziesiątych przez Leona Witkowskiego⁶, a w dziewięćdziesiątych stała się tematem zainteresowań Przemysława Nehringa⁷.

Jakub Zabler urodził się w 1670 r. w Bardiowie (Bartfeld) na Słowacji (ówcześnie na Węgrzech) w rodzinie wywodzącej się z kręgu elity intelektualnej, jako syn i prawnuk pastora. Swą edukację rozpoczął w rodzinnym mieście, a od 1686 r. naukę kontynuował w Wittenberdze i Dreźnie, studiując tam teologię i języki klasyczne. W roku 1693 powrócił do Bardiowa, gdzie objął po zmarłym Adamie Poprad⁸ stanowisko drugiego niemieckiego kaznodziei. Takie samo stanowisko otrzymał kilka lat później w Schemnitz. W okresie tym kilkakrotnie, z powodów religijnych, uciekał z rodzinnych stron⁹. Przebywał wówczas m.in. we Wrocławiu i Toruniu, gdzie ostatecznie osiadł na stałe w roku 1718. Jak odnotował XVIII-wieczny toruński kronikarz Jakub Henryk Zerneck: „...8 listopada [1718] został przyjęty na stanowisko nadzwyczajnego profesora gimnazjum, były

⁶L. Witkowski, *Jakub Zabler epigon toruńskich poetów nowolacińskich*, Eos. Organ Polskiego Towarzystwa Filologicznego, T. XLVI, 1952/3, s. 189–211; należy zweryfikować opinię autora ze s. 196, iż „...książki te [należące do J. Zablera – J. M.] włączono do zbiorów, które dziś znajdują się w Książnicy im. Kopernika w Toruniu”.

⁷Głos Uczelni, kwiecień 1997, nr 4, s. 6; na temat jednego z utworów J. Zablera zob. P. Nehring, *Jakub Zabler – Civis Thorunensis*, Meander, 1995, z. 1–2, s. 67–75.

⁸Na jego temat zob. L. Freytag, *Die Bildnisse der Familie Zabler in der Altstädtischen Kirche in Thorn*, Mitteilungen des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, H. 23, 1915, s. 101.

⁹Na temat wygnania w 1699 r. zapisał Zabler krótką notatkę na wyklejce książki – sygn. Biblioteki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu (dalej BUT) – Ob. 7. II. 5882.

10-letni proboszcz w Schemnitz na Węgrzech... – Jakub Zabler...¹⁰. W grudniu tegoż roku nastąpiła jego uroczysta introdukcja.

Jako pedagog tutejszego gimnazjum nauczał języków klasycznych, jak również orientalnych, retoryki, poetyki, choć w porównaniu do swoich kolegów – profesorów w roli nauczyciela nie odznaczał się nowatorstwem¹¹. Jest znany głównie dzięki twórczości poetyckiej i uznawany za jednego z najwybitniejszych poetów nowolacińskich, którzy tworzyli w XVIII-wiecznym Toruniu. Takie miano nadali mu dziejopisowicze wieków ubiegłych¹², z czym zgadzają się również historycy nam współcześni¹³. Spośród jego bogatej twórczości wymienić można choćby kilka wierszowanych poematów historycznych, tj. *De claris inclity Gymnasii Hermathenis carmen* (po 1720), *Memoria Medicorum Thorunensium* (1719) czy *Specimen Thorunii Evangelici* (1719)¹⁴.

W pierwszych latach swego pobytu w Toruniu stracił dzieci, a w roku 1736 pochorwał ukochaną żonę – Małgorzatę Elżbietę z domu Pobst¹⁵.

¹⁰ J. H. Zerneck, *Thornische Chronicka in welcher die Geschichte dieser Stadt von MCCXXI bis MDCCXXIV aus bewehrten Scribenten und glaubwürdigen Documentis zusammen getragen worden...*, Berlin 1727, s. 438.

¹¹ Na temat działalności pedagogicznej J. Zablera zob. L. Witkowski, *Nauka łaciny i greki w toruńskim gimnazjum akademickim w XVI-XVIII w.*, [w:] *Księga Pamiątkowa 400-lecia Toruńskiego Gimnazjum Akademickiego*, pod red. Z. Zdrójkowskiego, t. 1, Toruń 1972, s. 71–112.

¹² Zob. J. G. Lippius, *Thorunium Hungarorum Litteris Deditorum Matrem. Ortione peculiari quae Celeberrimo Gymnasio Thorunensi animo gratisimo valedixit...*, Jenae 1735, passim, Książnica Miejska w Toruniu (dalej KsM), sygn. K4° adl. 728 (103723); krótsze, choć również pochlebne informacje w: *Das gelahrte Preussen. Aus neuen und alten ... Schrifften ... wie auch der gelahrten Männer... Nahmen und Leben wochentlich vorgestellt...*, Bd. 1, 1722, s. 52–54; G. G. Dittman, *Beyträge zur Geschichte der Stadt Thorn*, Bd. 1, [Toruń] 1789, s. 93.

¹³ Np. S. Salmonowicz, *W kręgu toruńskich erudytów osiemnastego wieku*, [w:] *Księga Pamiątkowa*, t. I, s. 231; J. Huppenthal, *400 lat drukarstwa w Toruniu*, cz. I: *XVI-XVIII w.*, *Rocznik Toruński*, t. 4, 1970, s. 270; oraz P. Nehring, op. cit.

¹⁴ Szerzej na temat twórczości poetyckiej J. Zablera zob. L. Witkowski, *Jakub Zabler*, s. 189–211.

¹⁵ Archiwum Państwowe w Toruniu, Ewangelicka Gmina Wyznaniowa (dalej APT, EGW), św. Jerzego, J. 109, s. 303, 306, pod datą 27 września. W KsM w Toruniu znajduje się kilka panegiryków na cześć żony Zablera – KsM – sygn. 156,

Sam dożył 83 lat, ciesząc się dużym szacunkiem współobywateli¹⁶. Podobnie jak i jego żona, został pochowany na cmentarzu przy kościele św. Jerzego w Toruniu¹⁷. Niestety nie zachowało się żadne epitafium należące do rodziny Zablerów¹⁸, tak jak i portrety przedstawiające trzech jej członków, z których jeden (na którym widniał Jakub Zabler junior), znajdował się jeszcze do 1945 r. w kościele ewangelickim na Starym Mieście¹⁹.

Oprócz działalności pedagogicznej i poetyckiej przez całe swoje życie pastor Zabler zajmował się kolekcjonowaniem książek. W roku swej śmierci przekazał zebraną kolekcję nowo powstałej bibliotece Zboru Ewangelickiego Staromiejskiego, mieszczącej się najpierw w kaplicy w Dworze Artusa, a później od 1756 r. przy kościele Św. Krzyża (obecnie kościół o.o. Jezuitów). Niestety nie zachował się do dnia dzisiejszego spis owego księgozbioru, wobec czego trudno oszacować wielkość podarowanej wówczas kolekcji. Kwerenda przeprowadzona w toruńskim archiwum nie rozwikłała tej kwestii, gdyż nie odnaleziono testamentu pastora Jakuba. Nie potrafimy również odpowiedzieć na pytanie: kto i kiedy przekazał książki zboru ewangelickiego (a więc i te, które należały do Zablera) do Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu. W inwentarzach starych druków biblioteki nie została zapisana data akcesji tych książek, lecz należy przypuszczać, że nastąpiła ona w latach 1945–1949²⁰. Zachowane sprawozdania pracowników biblioteki z pierwszych lat jej działalności, znajdujące się w Archiwum UMK i archiwum biblioteki, dotyczące zwożenia książek poniemieckich z terenów północnej Polski, nie zawierają informacji na ten temat. Wydaje się jednak wielce prawdopodobne, że zasób biblioteki zboru ewangelickiego, a w nim i kolekcji J. Zablera, przejął w roku 1945 Urząd Likwidacyjny jako dobra poniemieckie, a następnie przekazał go

157, 158.

¹⁶J. H. Zerneck, op. cit., s. 438.

¹⁷APT, EGW św. Jerzego, J. 110, s. 172, pod datą 25 stycznia.

¹⁸L. Feytag, op. cit., s. 95–101; życiorys J. Zablera głównie na podstawie: L. Freytag, op. cit.; S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie w latach 1681–1817*, [w:] *Księga Pamiątkowa*, t. IV, Poznań 1973, passim; L. Witkowski, *Jakub Zabler*, passim.

¹⁹Na temat m.in. zaginionych portretów z kościoła (obecnie) pod wezwaniem Św. Ducha zob. – J. Domasłowski, *Kościół Akademicki Św. Ducha w Toruniu. Dzieje – architektura – wyposażenie wnętrza*, Rocznik Toruński, t. 21, 1992, s. 198.

²⁰W tych latach Biblioteka Uniwersytecka nabyła tzw. zbiory zabezpieczone.

do nowo powstającej Biblioteki Uniwersyteckiej²¹. Znana jest jedynie droga wpływu dwóch spośród książek pastora Zablera do zbiorów specjalnych biblioteki UMK. Na przelomie roku 1962/1963 podarował je bibliotece znany toruński bibliofil Eugeniusz Przybył²², o czym świadczą umieszczone na wyklejkach ekslibrysy tego kolekcjonera oraz stosowne zapiski w inwentarzach.

Omawiany księgozbiór liczy obecnie około 352 pozycje bibliograficzne w 147 woluminach. Są to pojedyncze dzieła, jak również ich zbiory oprawione w tzw. klocki introligatorskie, obejmujące czasem nawet ponad 40 pozycji bibliograficznych. Wydzielenie kolekcji należącej do Jakuba Zablera spośród 48 tysięcy woluminów znajdujących się w magazynie Biblioteki Uniwersyteckiej, gdzie stare druki stoją według podziału na stulecia, stało się możliwe dzięki badaniom proveniencyjnym przeprowadzonym w 1996 r. w Sekcji Starych Druków²³.

Jak już wspomniano wcześniej, druki należące do pastora Zablera są częścią większej biblioteki zboru ewangelickiego, a więc wszystkie mają znaki proveniencyjne teżsame biblioteki. Większość z nich ma naklejone na grzbietach charakterystyczne białe naklejki z niebieską obwódką, na których wpisano sygnatury składające się z symboli literowych, cyfr rzymskich i arabskich (np.: A.II.19). Na odwrocie każdej górnej okładziny znajduje się sygnatura teżsame biblioteki naniesiona niebieską kredką, powtórzona z naklejki na grzbiecie. Ponadto na wielu spośród nich znajdują się różne warianty pieczętek teżsame parafii. Najbardziej charakterystyczna to okrągła pieczęć z napisem w otoku: „Kirchensiegel der

²¹Taką wersję wydarzeń potwierdził uczestnik zwożenia książek do Torunia prof. Jerzy Serczyk w rozmowie z autorką w dniu 24 X 1997; brak na ten temat informacji w zachowanych materiałach archiwalnych dotyczących działalności Rejonowego Urzędu Likwidacyjnego w Toruniu.

²²W sumie państwo Przybyłowie podarowali wówczas BUT ponad 10 tys. woluminów – L. Jarzębowski, *Eugeniusz i Janina Przybyłowie*, Rocznik Toruński, t. 14, 1974, s. 100–101.

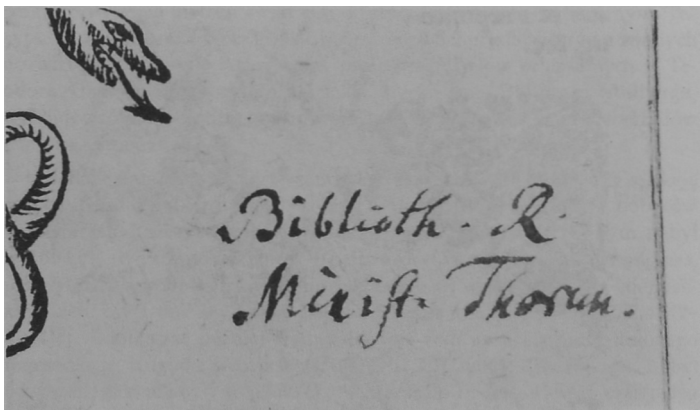
²³Badania te przeprowadziła kierowniczką tej sekcji – mgr Maria Strutyńska. W tym miejscu składam serdeczne podziękowania p. Strutyńskiej za udostępnienie ogólnego spisu sygnatur książek należących do biblioteki Zboru Ewangelickiego w Toruniu, a w tym do Jakuba Zablera, oraz za uwagi metodologiczne. Dziękuję również za pomoc otrzymaną od profesorów – Janusza Mallka oraz Stanisława Salmonowicza.

Fot. 1. Okrągła pieczęć Zboru Ewangelickiego Staromiejskiego w Toruniu, z herbem Torunia w środku, oryg. średnica 3,5 cm. BUT

Altstaedtschen Evangelischen Gemeinde zu Thorn” i herbem Torunia w środku (fot. 1). Dodatkowo widnieją również, na niektórych egzemplarzach, odręczne napisy – „Zur Kirchenbibliothek gehörig” (np. BUT-271619) lub „Bibliothecae Rev. Minist. Thorun” (np. BUT-Ob. 7.II.922-925) (fot. 2).

Wiadomo więc, że książki w Bibliotece Zboru Ewangelickiego Staromiejskiego poustawiane były według układu działowego, lecz trudno powiedzieć jak książki te stały na półkach w domu Zablerów. Spośród zbioru biblioteki ewangelickiej wyszukanie tych pozycji, które miał Jakub Zabler, umożliwiła staranność samego ich posiadacza. Prawie wszystkie swoje woluminy podpisywał imieniem i nazwiskiem, a czasem pozostawiał dłuższą adnotację z informacjami o miejscu, sposobie ich nabycia, a niekiedy nawet wymieniał poprzedniego właściciela danej książki, jak i jej cenę. Zapiski te umieszczał przede wszystkim na wyklejkach górnych okładzin,

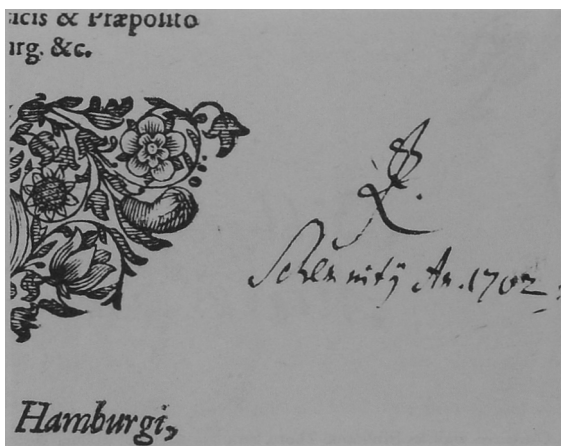

Fot. 2. Odręczna zapiska Biblioteki Zboru Ewangelickiego Staromiejskiego w Toruniu.
BUT-271591. Fot. W. Górski

choć czasem również na karcie końcowej. Dzięki tym, niekiedy rozbudowanym, zapiskom autorskim poznajemy historię powstawania tego księgozbioru. Inną cechą charakterystyczną, która umożliwiła wyodrębnienie książek toruńskiego erudyty, są monogramy tegoż profesora umieszczone na wyklejkach (górnej lub dolnej) bądź też na którejsz kart tytułowych (fot. 3). Natomiast na jednym starym druku, który nie ma wymienionych wyżej znaków własnościowych widnieje napis – „Bibliotheca Rev. Ministerii per liberalem munificentiam Jac. Zableri” (BUT-Ob. 7.II.7336). Na wyklejce umieszczona jest sentencja – „Optima hac editio omnium literatorum consensu habetur”.

Dzięki wspomnianym już wyżej zapiskom możemy prześledzić proces powstawania tego księgozbioru. Z poczynionych przez Zablera notatek wynika, że swoją kolekcję rozpoczął zbierać będąc studentem niemieckich uniwersytetów. Zakupił wówczas około 15 druków²⁴ (w zbiorach UMK znajduje się 10), a były to przede wszystkim książki niezbędne do zgłębiania wiedzy na uczelni wyższej. Wśród tych nabytków znalazł się więc leksykon grecko-laciński, lacińsko-grecki (BUT-Ob. 7.II.7338), pod-

²⁴L. Freytag, op. cit., s. 100.

Fot. 3. Monogram Jakuba Zablera z miejscem oraz datą kupna.

BUT-Ob.7.11.1124 adl. Fot. W. Górski

ręcznik retoryki (BUT-Ob. 7.II.2389), Biblia w języku greckim, jak i traktat w tym języku o Nowym Testamencie. Ponadto nabył wówczas pisma teologów francuskich, niemieckich i niderlandzkich.

W tym miejscu warto również zaznaczyć, że oprócz książek zebranych przez profesora Zablera, Sekcja Rękopisów Biblioteki UMK posiada kilkanaście wykładów uniwersyteckich (zebranych w kilka woluminów) z lat 1686–1691 spisanych przez niego własnoręcznie w czasach studenckich. Choć tylko na jednym z nich widnieje jego monogram, pozostałe nie budzą wątpliwości, iż należały do Zablera, gdyż zostały spisane tą samą ręką²⁵.

Dzięki owym rękopisom mamy możliwość zapoznania się z ofertą wykładów, wygłaszanych na uczelni w Wittenberdze, na jakie uczęszczać musieli studenci. W przeważającej większości są to wykłady profesora historii, znawcy języka greckiego – Konrada Samuela Schurtzflaischa²⁶

²⁵Wszystkie wyżej wspomniane notatki wymienił wraz z podaniem sygnatur zboru ewangelickiego L. Freytag, op. cit.

²⁶Na temat K. S. Schurtzflaischa zob. Ch. G. Jöcher, *Allgemeines Gelehrten Lexicon, darinne die Gelehrten aller Stände....welche vom Anfange der Welt*

(m.in. dotyczące historii świata, traktatów historyczno-politycznych Tacyta, geografii oraz zbiór 38 listów profesora Schurtzfleischa kierowanych do wielu adresatów), jak również profesora języków orientalnych – Teodora Dassova oraz profesora języka greckiego – Baltazara Stolberga, wykładowców wspomnianego uniwersytetu (a także dwa odpisy wykładów z lat wcześniejszych).

Śledząc dalsze losy powstawania tego księgozbioru widzimy, iż kolekcję swą uzupełniał Zabler poprzez zakupy w Bardiowie oraz podczas pobytów na ziemiach Rzeczypospolitej. I tak w swoim mieście rodzinnym nabył w 1694 r. dwutomowy zbiorek 92 drzeworytów – *Icones sive imagines*, przedstawiający podobizny uczonych, m.in. włoskich, greckich, niemieckich, zebrany i opisany przez Mikołaja Reussnera (BUT-Ob. 7.II.4742–4744)²⁷, a kilka lat później słynne *De iure belli ac pacis* pióra uczonego renesansu – Hugona Grotiusa (BUT-Ob. 7.II.2505). Tu również nabył 6 książek, głównie były to druki (komentarze do Pisma świętego oraz jeden polonik) należące do Adama Poprad. We Wrocławiu natomiast, dokąd udał się w r. 1705 i 1706, nabył kilka ksiąg dotyczących historii Kościoła, pisma tamtejszych pastorów, m.in. inspektora szkolnego, pierwszego pastora luterńskiego w środkowej Europie, który głosił otwarcie poglądy kartezjańskie – Kacpra Neumanna (BUT-Ob. 7.II.2399)²⁸, w dalszej kolejności – nauczyciela wrocławskiego gimnazjum M. C. Friedlera (BUT-Ob. 7.II.2400)²⁹ oraz literaturę pomocniczą. W tym czasie biblioteczkę swą wzbogacił o dzieła Franciszka Erazma. Natomiast ostatnie zakupy na Węgrzech poczynił podczas swojego pobytu w Schemnitz. Wówczas wszedł w posiadanie kilku tomów londyńskiego wydania Biblii (*Synopsis*

bis auf ietzige Zeit... nach ihrer Geburt, Leben, merckwürdigen geschichten... in alphabetischer Ordnung beschrieben werden...herausgegeben von..., Leipzig 1750, Bd. 4, s. 393–394.

²⁷ Wymienionej pozycji nie odnotował Estreicher, por. *Verzeichnis der im Deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des XVI. Jahrhunderts*, Stuttgart 1991, R. 1430.

²⁸ Więcej na temat – zob. Ch. G. Jöcher, op. cit., s. 881–882. Ponadto K. Neumann był przeciwnikiem tendencji mistycznych w luteranizmie; podjął prace statystyczne we Wrocławiu – *Historia Śląska*, t. 1. do r. 1763, pod red. K. Malczyńskiego, cz. III, od k. XVI w. do r. 1763, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 560, 579

²⁹ Zob. Ch. G. Jöcher, op. cit., t. 2, s. 603.

Criticorum) po Jeremim Nicletti³⁰ (fot. 4) oraz zakupił *Historia Papatus* (BUT-Ob. 7.II.1656).

Sporą część swojego księgozbioru – 61 woluminów – zebrał będąc już w Toruniu, czyli po roku 1718. Książki nabyte tu w ciągu pierwszych lat po osiedleniu (jak również kilka zakupionych w latach poprzednich) mają pewną cechę charakterystyczną. Mianowicie obok nazwiska, pozostawionego na wyklejce, zapisywał dodatkowo – „Hungarius” – zaznaczając w ten sposób swe węgierskie pochodzenie (np.: BUT-Ob. 7.II.2477, Ob.7.II.3579–3580)³¹ (fot. 5).

Jak już wspomniano wcześniej, Jakub Zabler przez wszystkie lata swego pobytu w Toruniu związany był z tutejszym gimnazjum. Wydaje się więc naturalne, iż wiele spośród kupowanych tu książek dobierał pod kątem przydatności do pracy pedagogicznej, wzbogacając w ten sposób swój warsztat potrzebny do codziennych zajęć. Kupił zatem cieszący się wielką popularnością, wielokrotnie wznawiany podręcznik retoryki pióra jezuity Lauxina (BUT-273199–273201)³², *Reales Schullerikon* M. Benjamina Hederiche (BUT-265226), a także *Apparatus Eloquentiae in quo latinae linguae* W. Schönsladera czy *Collogvia* Erazma z Rotterdamu (BUT-Ob. 7.II.2477). W dalszym ciągu wydaje się bliski jego sercu wykładowca z czasów studenckich – Konrad Samuel Schurtzfleisch, gdyż w roku 1733 zakupił *Historia civilis, sacra, atque literaria* (BUT-Pol. 8.II.2887), a rok później *Poemata latina et graeca* (BUT-273759) jego autorstwa.

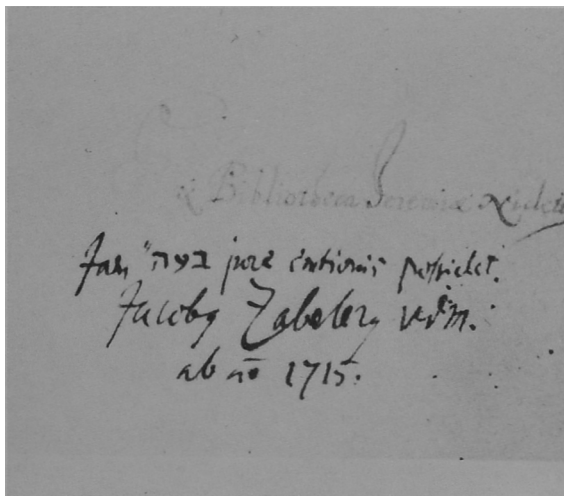
W zbiorze naszego erudyty nie mogło zabraknąć utworów profesorów toruńskiego gimnazjum. Na pierwszym miejscu należy wymienić druki, zasłużonego dla tutejszej uczelni, wybitnego jej rektora – Piotra Jaenichusa³³ (np. BUT-Pol. 8.II.722), jak i dysertacje pisane pod jego kierunkiem (w tym kilka nieodnotowanych przez Estreichera). Wspomnieć można choćby znany opis toruńskiej biblioteki – *Notitia Bibliothecae Tho-*

³⁰Na temat Jeremiego Nicletti zob. L. Freytag, op. cit., s. 102.

³¹Na temat związku Torunia z ziemiami węgierskimi zob. S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie a ziemie Korony Węgierskiej w XVII i XVIII w.*, [w:] *Księga Pamiątkowa*, t. I, s. 167–205.

³²Estreicher nie odnotował tego wydania – zob. E. XXI, 130–131; P. Sigismundo Lauxin jako teolog diecezji plockiej brał udział w obradach Colloquium Charitativum w 1645 r. w Toruniu – *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, Kraków 1996, s. 356.

³³Na temat P. Jaenichusa zob. – S. Salmonowicz, *Toruńskie Gimnazjum Akademickie w latach 1681–1817*, passim.

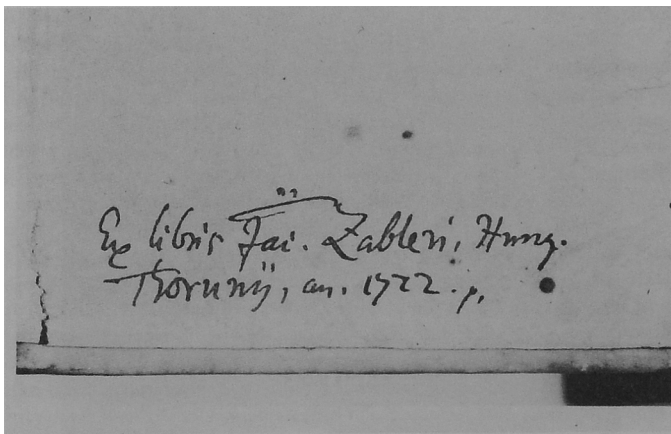

Fot. 4. Przykład jednej z zapisek J. Zablera oraz notatka wcześniejszego właściciela Jeremiego Niclety, pozostawiona na wyklejce górnej okładziny książki. Starodruk bez sygn. BUT, dawna sygn. Biblioteki Zboru Ewangelickiego Staromiejskiego – A.II.40. Fot. W. Górski

runensis (BUT-Pol. 8.II.714 a)³⁴. Spośród innych profesorów, których pisma Zabler posiadał w swym księgozbiornie, wymienić trzeba druki autorstwa innego rektora, a zarazem bibliotekarza – Piotra Zorna z Hamburga, jak np. *Bibliotheca antiquaria* (BUT-281890), następnie cenionego profesora gimnazjów w kolejności: toruńskiego, elbląskiego i gdańskiego, przedstawiciela filozofii eklektycznej – Jana Sartoriusa³⁵. W tym miejscu należy nadmienić, iż jeden spośród druków tegoż autora, tj. *Agnostica fi-*

³⁴Na temat tego utworu zob. K. Podlaszewska, *Notitia Bibliothecae Thorunensis Piotra Jaenichiusa z 1723 r.*, *Zeszyty Naukowe UMK w Toruniu, Nauki hum.-spol.*, z. 13, Nauka o książce III, s. 3–41.

³⁵Na temat życia i działalności J. Sartoriusa zob. S. Salmonowicz, *Profesor Jan Sartorius (1656–1729). Z dziejów filozofii eklektycznej w Prusach Królewskich*, [w:] *Strefa Bałtycka w XVI–XVIII w., Polityka–Społeczeństwo–Gospodarka*, Gdańsk 1993, s. 185–196.

Fot. 5. Typowa zapiska Zablera na książkach, które nabył w Toruniu (Hung[arius]).
BUT-Ob.7.11.2465-2466. Fot. W. Górski

delium verbia (BUT-Pol. 7.II.118), wydany sumptem toruńskiego księgarza – Jana Chrystiana Laurera³⁶, został wydrukowany u lipskiego wydawcy Johanna Friedericha Gleditscha³⁷. Spośród nazwisk innych tutejszych profesorów wymienić jeszcze można czołowego historyka toruńskiego z początku XVIII w., barokowego erudyty i pietystę – Marcina Böhma³⁸ (dysertacja spisana pod jego kierunkiem – BUT-Pol. 7.II.2769 – wydrukowana przez drukarza gimnazjum Christiana Bekka³⁹), jak i

³⁶Jan Chrystian Laurer od 1711 r. piastował wysokie urzędy miejskie, prowadził toruńską drukarnię radziecką, był nakładcą oraz prowadził nowoczesną księgarnię do roku 1732 – więcej na ten temat zob. I. Imańska, *Działalność wydawnicza toruńskiego księgarza z przelomu XVII i XVIII wieku Jan Chrystiana Laurera*, Rocznik Toruński, t. 24, 1997, s. 67–85.

³⁷Zob. I. Imańska, *Obieg książki w Prusach Królewskich w XVIII wieku*, Toruń 1993, s. 71.

³⁸Na jego temat zob. S. Salmonowicz, *W kręgu toruńskich erudyty*, s. 227–229; tegoż, *Mysł Oświecenia w Toruniu*, Toruń 1982, s. 29.

³⁹Chrystian Bekk – drukarz działający w Toruniu w latach 1680–1690, wystąpił z inicjatywą zastąpienia w tekstach polskich szwabachy antykwą –

wykladowcę matematyki i astronomii Reinholda Fryderyka Bornmanna⁴⁰ (BUT-Pol. 7.II.2768). Wśród ocalałej części omawianego księgozbioru znajdujemy również dwa druki autorstwa Jakuba Zablera (traktat historyczny o górnictwie – *Commentariolus antiquarius de metalluetica veteris Graeciae* BUT-Pol. 8.II.651; praca filologiczna – *Philologumena ad L. Ann. Florum* BUT-Pol. 8.II.652), choć jest to znikoma ilość jak na płodnego poetę. Należy jednak pamiętać, że spuściznę toruńskiego Gimnazjum Akademickiego przejęła toruńska Książnica Miejska⁴¹. Na kilkunastu drukach autorstwa Jakuba Zablera (oraz kilku innych), które tam się znajdują, widnieją jego zapiski⁴². Ponadto w jego księgozbiornie spotykamy druki innych profesorów z regionu Prus Królewskich.

Jakub Zabler – kolekcjoner i bibliofil – uczestniczył w miejscowych aukcjach księgarskich. Ten fakt zaznaczał na wyklejkach górnych okładzin większości zakupionych w ten sposób egzemplarzy. Prawdopodobnie był na aukcji w roku 1718, kiedy to zlicytowano pokazną, bo liczącą ponad 1100 woluminów, bibliotekę burmistrza Szymona Schultza, (kontynuowaną przez jego syna – sekretarza miejskiego Jana Henryka)⁴³. Na wklejce książki *Historiarum Galliae* G. Gramondo z inicjałami „J. H. Schultz”, znajduje się, częściowo wydrapana (przez Zablera ?), notatka „...posiadł J. Z. od r. 1719...”. Natomiast z całą już pewnością czynnie brał udział w licytacjach w 1719⁴⁴ oraz w 1722 r. Tę ostatnią zorganizowano w domu Elsnera i tam zakupił 12 pozycji, o czym dowiadujemy się z katalogu aukcyjnego. Natomiast z innej zapiski, choć znanej nam jedynie z artykułu Freytaga, czytamy, iż w roku 1725 podczas aukcji pu-

więcej na temat zob. Z. Mocarski, *Książka w Toruniu do roku 1793. Zarys dziejów*, Toruń 1934, s. 66, 80; *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, t. 4: *Pomorze*, oprac. A. Kawecka-Gryczowa, Wrocław, Warszawa, Kraków 1962, s. 41–42.

⁴⁰Więcej na temat działalności pedagogicznej F. R. Bornmanna zob. K. Kubik, *Nauczanie matematyki w toruńskim gimnazjum akademickim w XVI–XVIII w.*, [w:] *Księga Pamiątkowa*, t. I, s. 121–127.

⁴¹W Książnicy Miejskiej w Toruniu znajduje się obecnie ok. 40 utworów (głównie panegiryków) pióra Jakuba Zablera.

⁴²Zob. KsM w Toruniu, m.in. część druków w kločku K. fol. 1° adl. 1–157, (112201–112357).

⁴³K. Podlaszewska, *XVII-wieczne księgozbiory*, s. 239.

⁴⁴I. Imańska, *Toruńskie katalogi aukcyjne interfoliowane z początku XVIII wieku*, Acta UNC, Historia XXII, Nauki hum.–spol., z. 185, 1988, s. 58.

bliczej po prezydencie miasta Torunia Janie Gotfrydzie Rösnerze⁴⁵ kupił Nowy Testament w języku greckim. Nie zabrakło Zablera również podczas aukcji zorganizowanej w 1737 r. po śmierci znanego toruńskiego kupca i księgarza Jana Fryderyka Hauensteina (syna)⁴⁶, gdzie nabył *Preparatio evangelica* jednego z ojców Kościoła Eusebiusza Pamphili z Cezarei (BUT-Ob. 7.IV.30). W latach następnych uczestniczył w aukcjach zorganizowanych w roku 1739 (aukcja Wendinna ?) i w roku 1740, kiedy to, według zapiski Zablera, odbyła się licytacja (całego lub tylko części) księgozbioru Piotra Jaenichusa⁴⁷. Jest to interesująca relacja, gdyż z literatury wiadomo, iż księgozbiór rektora Jaenichusa po jego śmierci odziedziczył syn i dopiero gdy ten zmarł odbyła się aukcja tego księgozbioru w roku 1766⁴⁸. We wspomnianym 1740 r. zakupił cztery pozycje, z czego tylko jedna nie nosiła charakteru teologicznego – była to *Phisica oder Naturwissenschaft* Jakuba J. Scheuchzera (BUT-272377).

Pastor Zabler śledził na bieżąco rynek wydawniczy. Wiele spośród kupowanych egzemplarzy, zarówno w czasie pobytu w Toruniu jak i wcześniej, nabył już w rok lub tylko kilka lat po ukazaniu się ich drukiem. Jako przykład podać można *Compendium historiae civilis* autorstwa wrocławskiego historyka, profesora matematyki Gottloba Krantza (BUT-Pol. 8.II.101), także drukowane w roku 1721, które nabył w tym samym roku, czy *Observationum sacrarum* Ludwika Oedera (BUT-269837) starannie wydane w 1729 r. w Wiessenburgu (Bawaria), które zakupił w 1730 r. Miejszem nabycia obu pozycji był Toruń. Tego typu przykładów można wymienić bardzo wiele, co dobrze świadczy o toruńskiej dystrybucji księgarskiej i o szybkiej recepcji książek.

Część książek z jego kolekcji jest darem od spokrewnionych lub zaprzyjaźnionych osób. W roku 1684, a więc jeszcze przed rozpoczęciem

⁴⁵Burmistrz Rösner został stracony w Toruniu po tzw. tumulcie toruńskim w roku 1724.

⁴⁶J. F. Hauensteinowie (ojciec i syn o tych samych imionach) w latach 1700–1715 lub 1718 prowadzili księgarnię w gmachu Dworu Artusa. Po ich ofercie pozostały 2 katalogi – więcej na temat działalności Hauensteinów zob. I. Imańska, *Obieg książki*, s. 41–42 oraz por. H. Piskorska, PSB, t. 9, 1960, s. 304, tam dalsza literatura.

⁴⁷Np. sygn. BUT-Ob. 7.IV.45/1; 271591 – gdzie na wyklejkach widnieje zapis typu: „.....aus auctione Jänich. 1740”.

⁴⁸S. Salmonowicz, *Dzieje książki i czytelnictwa*, s. 393; Thornische Wochentliche Nachrichten und Anzeigen, 1766, s. 363.

nauk na wyższej uczelni, wdowa po N. Ritsmanie podarowała mu *Harmonia Biblica* (BUT-Ob. 7.II.1427), a w kilka lat później od córki wyżej wspomnianego otrzymał *Loci Theologici* (BUT-Ob. 6.III.173), autorstwa znanego astrologa i bibliotekarza-księcia pruskiego Albrechta Hohenzollerna – Marcina Chemnitza⁴⁹. Natomiast w latach dziewięćdziesiątych XVII stulecia „jure emptionis....” poszerzył swoją kolekcję o m.in. *Lexicon hebraicum et chaldaicum* J. Buxtorfa (BUT-Ob. 7.II.2469) i *The-saurus chronologiae* J. H. Alsteda (BUT-Ob. 7.II.1996), ze zbioru prywatnego tegoż autora. W roku 1703 w Schemnitz otrzymał *Apostolische Schlußkette* Henryka Müllerna (BUT-Ob. 7.II.3509) z własnoręczną dedykacją od Ephraima Nostitiusa (ze zbioru teologa Nostitiusa nabył Jakub Zabler również kilka innych traktatów teologicznych – np. BUT-Ob. 7.II.2836 – 2840). Następnym nabytkiem, zapewne bardzo cennym dla profesora Jakuba, stał się modlitewnik, który otrzymał po śmierci swojej matki Malgorzaty Elia Splenio w roku 1705, jak sam zapisał, była to dla niej ważna lektura (BUT-Ob. 7.II.5882), a dwa lata później – strasburskie XVII-wieczne wydanie Biblii (BUT-Ob. 7.II.2474). W tym miejscu warto zaznaczyć, iż w bibliotecze znalazła się książka jego matki z adnotacją naniesioną jej ręką w roku 1695. Mianowicie było to dzieło historyczno-polityczne autorstwa Henryka Sieglera – *Täglicher Schaulplatz* (BUT-Pol. 7.IV.34), zawierające wiadomości na temat bieżących wydarzeń politycznych. Z innych darów należy wymienić np. *Illuminatus in veritate religionis Christiane Hugo Grotius*, od autora Paula Pomiana Pesaroviusa (BUT-Ob. 7.II.2465–2466), oraz dwie inne pozycje, które otrzymał już w Toruniu w 1719 r. (BUT-Ob. 7.II.2983) i 1730 r. (BUT-Ob. 7.IV.91) od tutejszego rajcy (również gdańskiego), uczestnika toruńskiej aukcji z 1728 r. – Natana Gnospiusa⁵⁰. Natomiast w 1729 r. Piotr Jaenichius ofiarował Zablerowi *Thornisches Kirchengesangbuch* (BUT-Pol. 8.II.21/b), wydrukowany w 1728 r. w oficynie Nico-laiego.

Tyle dowiadujemy się z notatek pozostawionych przez Jakuba Zablera. Można zatem stwierdzić, że omawiany księgozbiór powstał poprzez zakupy oraz dary. Jak wspomniano na początku, liczy on dziś 147 woluminów z

⁴⁹Na temat działalności bibliotekarskiej M. Chemnitza zob. E. Kuhnert, *Geschichte der Staats und Universitätsbibliothek zu Königsberg*, Leipzig 1926, s. 45–48.

⁵⁰I. Imańska, *Toruńskie katalogi aukcyjne*, s. 55.

około 352 pozycjami bibliograficznymi. Trzeba jednak pamiętać, na podstawie obecnego stanu badań (choćby ze spisu Freytaga), iż księgozbiór ten jest niekompletny. Możliwe, że pewna liczba książek pastora Zablera zaginęła, a inna część znajduje się dziś w Książnicy Miejskiej w Toruniu. Ponadto z niektórych kart tytułowych lub wyklejek starych druków zostały w wiekach ubiegłych usunięte (częściowo lub całkowicie) znaki własnościowe ich poprzednich właścicieli (zob. np. BUT-Ob. 7.I.253), co dziś utrudnia ich identyfikację proveniencyjną. Możliwe nawet, że niektóre z zapisek (z nieznanymi nam przyczyn) usunął sam Zabler, tuż przed ich przekazaniem do nowo powstającej biblioteki. Świadczyć mogą o tym wydrapane miejsca na kartach tytułowych, wewnętrznych wyklejkach okładek czy kartach ochronnych (np. z kilkuwierszowej zapiski pozostała jedynie data i podpis pastora Zablera).

Porównując omawiany księgozbiór pod względem wielkości z innymi bibliotekami prywatnymi, należącymi do dostojników, a zarazem bibliofilów toruńskich, jak np. z kilkutyścyjnymi księgozbiorami Gerharda Thomasa⁵¹ czy Marcina Oloffa⁵², nie przedstawia się on imponująco, jak też nie prezentuje dużej różnorodności tematycznej. Jest to niewielka kolekcja, której charakter, zdecydowanie teologiczny i użytkowy, wynikał z powołania duszpasterskiego jej właściciela oraz z wykonywanej przez niego pracy w tutejszym gimnazjum. Obejmuje ona różne wydania Biblii, komentarze do poszczególnych jej ksiąg, druki dotyczące historii Kościoła, pisma ojców Kościoła, literaturę pomocniczą, jak i książki o treści filozoficznej, historycznej i etycznej. Spotykamy tu zatem różnego rodzaju podręczniki, leksykony, kompendia wiedzy, a także modlitewniki oraz wiele książek poświęconych rozważaniom teologicznym. Mamy więc do czynienia z księgozbiorem tradycyjnym, choć nie pozbawionym całkowicie elementów świadczących o wpływie nowej myśli oświeceniowej czy minionej epoki renesansu. Spotykamy więc tu książki Leibniza, a z pisarzy renesansowych wymienić można Erazma z Rotterdamu czy Hugona

⁵¹Gerhard Thomas (zm. 1725) – od 1681 sekretarz, a od 1706 burmistrz Torunia – *Słownik Pracowników Książki Polskiej*, Warszawa, Łódź 1972, s. 903; więcej na temat jego księgozbioru zob. K. Podlaszewska, *Księgozbiory*, s. 237–239; S. Salmonowicz, *Dzieje książki i czytelnictwa*, s. 392.

⁵²Marcin Oloff (zm. 1715) – polski kaznodzieja przy kościele NMP i św. Jerzego w Toruniu; więcej na temat jego księgozbioru zob. K. Podlaszewska, *Księgozbiory*, s. 241–242.

Grotiusa. Ponadto stosunkowo dużą popularnością w tym księgozbiorze cieszyli się autorzy rzymscy.

Choć nie spotykamy w tej kolekcji książek Chrystiana Wolfa, popularnego w Toruniu w pierwszej połowie XVIII w., to istnieje dowód, iż również druki tego autora posiadał w swym zbiorze Zabler. Pomiedzy kartami jednej z książek zachował się rachunek wystawiony we Wrocławiu w 1745 r. przez tamtejszego drukarza i nakładcę (m.in. licznych poloników) Johana Jakuba Korna⁵³ za m.in. *Cura Critica in N Testamentum* wspomnianego filozofa.

Jak już wcześniej nadmieniono, w księgozbiorze pastora Jakuba znajdują się także pisma toruńskich profesorów. Spośród druków, które dotyczą spraw związanych z Rzeczpospolitą, wymienić można jedynie rozprawę o bezkrólestwach w Polsce – *Commentarus de interregnis in regno Poloniae* autorstwa wyżej już wspomnianego Marcina Böhma (BUT-Pol. 8.II.2888). Z racji filologicznych zainteresowań profesora Zablera w jego kolekcji znalazła się również rozprawa lingwistyczna znawcy języka polskiego, późniejszego prorektora Gimnazjum Elbląskiego Jana Daniela Hofmanna *De originibus linguae Polonicae* (BUT-Pol. 7.II.2685). Brak natomiast pozycji w języku polskim i modnych na początku XVIII w. nazwisk autorów takich, jak np. Pufendorf. Druki tej kolekcji to głównie piśmiennictwo w języku łacińskim, rzadziej w niemieckim.

Większość omawianych w powyższym artykule książek ma oprawy typowe dla epoki, czyli przeważają okładki pergaminowe na tekturze (60%). Jedynie niewielka część woluminów ma oprawy skórzane na desce, w różnych odcieniach brązu (39%). Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje tylko kilka egzemplarzy ze ślepymi tłokami, złoconymi, cyzelowanymi obcięciami kart, jak np. *Loci Theologii, czy z ozdobnymi zapinkami* (lub ich pozostałościami) oraz trzy książki oprawione w dawny pergamin muzyczny. Ogólnie stan ich zachowania jest dobry.

Przedstawiony księgozbiór, poza książkami drukowanymi, zawiera również kilka rękopisów. Wspomniano już wcześniej o wykładach z czasów studenckich Jakuba Zablera. Będąc już pastorem, w 1717 r. spisał starannie i dołączył do systematycznie powiększanego zbioru tomik pieśni religijnych (BUT-R. 320/I). Zebrał w nim 115 pieśni, które usystematyzował

⁵³Na temat działalności J. J. Korna zob. A. Mendykowa, *Książka polska we Wrocławiu w XVIII wieku*, Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk 1975, s. 138-187.

w 6 rozdziałach, a całość poprzedził notatkami w języku hebrajskim i greckim.

Warto jeszcze zaznaczyć, iż wiele spośród książek Zablera zawiera własnoręcznie przez niego sporządzone spisy treści (głównie na początku klocków introligatorskich), które obejmowały nazwisko autora, tytuł jego pracy, miejsce wydania, jak i strony, na których dane utwory się znajdują. Jako przykład można podać klocki obejmujące dysertacje teologiczne (np. BUT-Pol. 7.II.2657-2686). Ponadto wiele jego druków ma znaki, że były szczególnie studiowane, a więc widnieją na nich liczne marginalia, zapiski na pozostawionych (często są zapisane wszystkie wolne miejsca), a także na luźnych kartkach pozostawionych we wnętrzach starych ksiąg.

Mamy więc do czynienia, co należy jeszcze raz zaznaczyć, z biblioteką tradycyjną i niespecjalnie różnorodną. Wyrażała ona profil kolekcjonera, którego można określić jako barokowego erudyty i miłośnika ksiąg, ale zarazem ortodoksyjnego luteranina, pisarza czysto barokowego, do którego nowsze prądy nie docierały. Kolekcja ta jest jednak interesująca i zasługuje na uwagę nie tyle ze względu na swą zawartość treściową, lecz na pozostawione zapiski, które pozwoliły prześledzić historię jej powstania oraz przybliżyły nam postać pastora Jakuba Zablera – na co dzień profesora tutejszego gimnazjum, w chwilach wolnych kolekcjonera ksiąg mu współczesnych. Za takie bowiem należy uznać wydawnictwa XVII i XVIII-wieczne (brak w księgozbiorze inkunabułów, z XVI w. – tylko 2 pozycje), z których składa się omawiana kolekcja.

Books from the Collection of Jakub Zabler (1670–1753) in the Library of the Nicholas Copernicus University in Toruń

The Old Prints Section at the Nicholas Copernicus University Library stores, among others, many books from the collection of the Reverend Jakub Zabler (1670–1753), professor at the Toruń academic secondary school (*Toruńskie Gimnazjum Akademickie*). The collection constituted a part of the former library of the Old Town Evangelical Church in Toruń and was included in the collection of the University Library after 1945. Zabler's collection consists of about 347 items in 144 volumes. It contains mostly religious publications (different editions of the Bible, commentaries on the Scriptures, theological treatises) and books essential as sources for a professor of classics, rhetoric and poetics (dictionaries, compendia of science, works by classical authors, etc). Additionally,

there are books concerning history, ethics and philosophy, written mainly in Latin, and occasionally in German, which were edited in the seventeenth and eighteenth centuries. Almost all the books have the notes made by their owner (on a title page, front and end papers) that allow us to examine the history of the collection. It was built up systematically, mainly through purchases and gifts from relatives or friends.

Bücher aus der Sammlung von Jakob Zabler (1670–1753) in den Beständen der Bibliothek der Nikolaus–Kopernikus– Universität in Torun

In der Abteilung der alten Drucke der Bibliothek der Nikolaus–Kopernikus–Universität in Torun werden unter anderem Bücher aus der Sammlung des Professors des Thorner Akademischen Gymnasiums, Pastor Jakob Zabler (1670–1753) aufbewahrt. Sie bilden einen Teil der ehemaligen Bibliothek der Altstädtischen Evangelischen Kirche in Thorn. Mit diesen Beständen wurden sie nach 1945 der Universitätsbibliothek übergeben. Die Sammlung Jakob Zablers besteht aus 347 bibliographischen Einheiten in 144 Bänden. Sie besteht hauptsächlich aus religiösem Schrifttum (verschiedene Ausgaben der Bibel, Kommentare der Heiligen Schrift, theologische Abhandlungen) und aus Büchern, die Werkstattmittel eines Professors der Altphilologie, Rhetorik und Poetik (Wörterbücher, Lexika, Werke von Autoren des Altertums) bilden. Darüber hinaus gibt es hier Bücher historischen, ethischen und philosophischen Inhalts, vorwiegend in lateinischer, seltener in deutscher Sprache. In ihrer Mehrheit sind dies Ausgaben aus dem 17. und dem 18. Jahrhundert. Fast alle besitzen Eintragungen des Eigentümers (auf den Titelblättern, in den Vorsätzen des Einbandes), die die Entstehung dieser Büchersammlung wiederherstellen lassen. Sie wuchs systematisch, vor allem durch Ankäufe und dank der Gaben von Verwandten und Bekannten.